

УДК 811.286. 161.2'

**ЗОНА ВІБРАЦІЙ НА НАДДНІСТРЯНСЬКО-ПОДІЛЬСЬКОМУ
ДІАЛЕКТНОМУ СУМІЖЖІ**

Оксана Костів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 296 47 17*

На підставі комплексного аналізу різнорівневих діалектних рис, які накладаються на одній території говорів, виявлено зону вібрації на наддністрянсько-подільському міждіалектному суміжжі. Розглянуто специфічну зону вібрацій на зіткненні латеральних частин периферійних ареалів наддністрянських та подільських говірок (межіріччя Серету та Збруча), де виявлено ознаки не тільки змішаності, а й перехідності.

Ключові слова: лінгвогеографія, діалектна просторова конструкція, змішані й перехідні говірки, зона вібрацій.

Інтерпретація даних лінгвістичних карт, що після картографування є наступним етапом лінгвогеографічного вивчення діалектного простору, дає дослідникам дані про синхронне розташування, взаємодію та взаємозумовленість діалектних рис у просторі; про хід історичного розвитку окремих діалектних особливостей (історизм властивий легендам багатьох карт Атласу української мови – АУМ); про міграційні процеси та інші історичні та демографічні явища, які впливають на стратиграфію ареалів; про зумовлені позамовними чинниками осередки діалектотворення та ін. Інтерпретація даних лінгвістичних карт також унаочнює особливості діалектного мовлення в їх просторових виявах [Українська лінгвогеографія 2003 : 3].

Вияви динаміки діалектного мовлення особливо виразні в зонах зіткнення діалектних одиниць одного рівня. Такі зони зіткнення стають об'єктом особливого вивчення з уваги на те, що лінгвогеографія оперує даними про суцільний діалектний простір. Діалектологія, виявляючи подібні за діалектними рисами цілісні утворення типу груп говірок чи

наріч, дає змогу тільки приблизно окреслювати їхні межі. Саме проблема розмежування діалектних просторових конструкцій, визначальна для діалектологів, з огляду на вибірковість спостережень у діалектному просторі стимулювала вивчення обширів, що пролягають між визначеними діалектними територіями і на яких діалектні риси було важко локалізувати.

Сучасна лінгвогеографія оперує низкою терміносполук на позначення території міждіалектного та міжмовного контактування: „зона вібрацій” [Коць-Григорчук 2002 :13] „зона перехідності”, „зона змішаності”, „зона інтерференції”, „зональні ареальні елементи”, „зональні ареальні утворення” (нові мовні компоненти, зумовлені локальним контактуванням) [Жилко 1990 :19], „інтерферовані ареали” як результат міжмовного чи міждіалектного контактування [Назарова 1970 : 22].

Враховуючи те, що межі між діалектними просторовими конструкціями нечіткі та розмиті, в лінгвогеографії використовують термін „зона”. Якщо ареал – це територія поширення окремих мовних явищ, ізоглоса визначає його межі, то зона, часто як неповний синонім ареалу, – це діалектний обшир, що об’єднує декілька подібних мікроареалів, основною ознакою якої є неточність, приблизність меж [Бородина 2002 : 137].

Зона вібрацій є складовою частиною комплексного аналізу діалектного континууму, який вміщує також центр та периферію. Зіткнення латеральних частин ареалів діалектних рис, властивих суміжним діалектним просторовим конструкціям, – місце творення зон вібрацій, у межах яких можуть формуватися зони змішаності (з їх паралелізмами) чи зони перехідності (відповідно, з контамінаціями, архаїзмами, розщеплювання значень слів, гіперизмами тощо) [Українська лінгвогеографія 2003 : 3].

Поняття „зона вібрацій” використовує та теоретично обґрунтовує Л. Коць-Григорчук, відзначаючи, що на периферії суміжних діалектних просторових конструкцій формуються проміжні смуги – зони діалектних вібрацій, у межах яких частини ареалів стикаються або накладаються, створюючи в другому випадку зони змішаності (з їх паралелізмами, розщеплюваннями значень елементів діалектного мовлення, транссемантизацією) і зони перехідності, які можуть ставати зародками нових конструкцій (з гіперизмами, контамінаціями, архаїзмами й уже оформленими семантичними трансформаціями) [Коць-Григорчук 2002: 222].

Зона вібрацій – це надрядне поняття до зони інтерференції, змішаності, перехідності, основними ознаками яких є нестабільність одиниць, викликана як безпосередньою віддаленістю від ядра діалекту, так і близькістю периферійних ареалів сусіднього обширу; співіснування паралельних діалектних структур, часто із семантичним розрізненням, гіперизмів, контамінованих сполук, збереження архаїзмів [Коць-Григорчук 2002: 13]. Виникнення зони вібрацій можливе за умови зіткнення частин суміжних діалектних просторових конструкцій. У такому випадку можна констатувати взаємодію ареалів, але важко передбачити характер і наслідки цієї взаємодії.

Поняття „зона інтерференції” та „зона вібрації” не виключають, а взаємно доповнюють одне одного. Інтерферентними називають „ареали явищ контактного походження, що на сучасному етапі чи історично становлять собою інтерферентне відхилення від сучасної діалектної норми чи умовно реконструйованої норми передконтактного стану певного часового зрізу” [Назарова 1970 : 20].

Зона інтерференції – це вияв зони вібрацій, у якій вже можна зафіксувати діалектні риси, що виникли внаслідок взаємопроникнення рис як результату безпосереднього контактування і накладання в просторі діалектних рис. Адже інтерференція передбачає взаємне перетворення певних величин внаслідок накладання їх одна на одну. Ареали, які взаємодіють, нашаровуються, проникаючи вглиб сусідніх ареалів, стимулюючи таким чином виникнення специфічних ознак. Для рис фонетико-фонологічного рівня характерне найглибше проникнення, тоді як для інших рівнів часто можливим є лише зіткнення в зоні вібрацій.

Отже, в місцях зіткнення чи накладання латеральних частин ареалів діалектних рис, властивих суміжним діалектним просторовим конструкціям, творяться зони вібрацій, і, як наслідок, – зони інтерференції, площі поширення яких формуються в різних місцях зони [Коць-Григорчук 2002 : 136]. Зона змішаності – обшир, де помітні вже результати накладання, існують паралелі (часто зафіксовані в записях і коментарях до карт відмінності в мовленні молодшого, середнього та старшого поколінь або ремарки „старе” / „нове”).

Окрім того, на зіткненні периферійних ареалів суміжних діалектних одиниць існує взаємодія та водночас прагнення до самозбереження, що приводить до витворення специфічних діалектних рис перехідності. Зіткнення ареалів часто передбачає мовотворення, яке й виявляється в зонах перехідності. Дослідники зазвичай зазначають на названій території системний і асистемний характер результатів

контактування – своєрідний опір системи кожного діалекту прониканню невластивих йому елементів. Часто виявом такого опору є виникнення в говірках, що взаємодіють, особливих, властивих лише їм рис, які формують зони перехідності. Отже, зона перехідності – обшир з проявами нової мовотворчості.

У межах зони вібрацій (як поняття надрядного) можуть витворитися внаслідок дії інтерференції зони змішаності та перехідності, як результат співіснування суміжних діалектних просторових конструкцій. Змішаність не завжди приводить до витворення зони перехідності, яка у свою чергу має низку ознак, що характерні саме для такої території. Зони перехідності – це вже результат взаємодії (співдії, опору систем) суміжних діалектних просторових конструкцій.

Макродослідження українського діалектного простору (карти АУМ) поставило перед сучасною лінгвогеографією низку проблем, однією з яких є виявлення зон змішаності та перехідності у смузі міждіалектних (і міжмовних) контактів. Атлас показав, що межі між діалектними просторовими конструкціями неоднакові, одні з них досить виразні, інші виявляють розмитість, лінгвістичні ареали часто охоплюють територію кількох говорів. Наддністрянсько-подільську межу описують як компактну, „гостру” порівняно з подільсько-середньонадніпряньською. „Цю межу творить широка смуга говірок, яким притаманна різнодіалектна аплікація та, зрідка, наявність специфічних локальних явищ, що не сягають жодного із взаємодіючих діалектів [Гриценко 2000 : 4]”. Ізгласи, що розділяють говірки, які контактують, утворюють широку смугу змішаних говірок наддністрянсько-західноподільського типу. Перехрещення гетерогенних ареалів, внаслідок чого наддністрянський ареал накладається на західноподільський, детермінує утворення й співіснування паралельних форм на різних структурних зрізах, а це відповідно зумовлює виникнення зон змішаності (з частими паралелями).

Згідно з даними АУМ, якраз на цьому діалектному просторі своєрідність взаємодії проявляється найвиразніше, бо на суміжжі говірок Наддністрянщини з північними говірками у зв'язку з історичними подіями сформувався своєрідний опір наддністрянським рисам. На інших обширах контактування діалектних просторових конструкцій проходить по-іншому. Наприклад, на межі бойківських та наддністрянських говірок відбувається тривалий процес, унаслідок якого Наддністрянщина значною мірою поглинає Бойківщину з півночі окремими діалектними рисами [Коць-Григорчук 1993:119-129; Коць-Григорчук 2002:102-115].

Межа між подільськими та наддністрянськими говірками виразна, що дає змогу виявити на цьому діалектному обширі елементи динаміки та статичності передусім як ознаки зони змішаності.

На матеріалі карт II тому АУМ можемо виявити ті риси, які свідчать про змішаність, а також про перехідність на наддністрянсько-подільському діалектному суміжжі. Умовні межі зони можна окреслити так: на заході – р. Серет, на сході – р. Збруч, на півночі – витoki р. Горині, на півдні – р. Дністер, а також прилеглі території. Вибір для дослідження саме наддністрянсько-подільського діалектного суміжжя зумовлений лінгвістичними і позалінгвістичними чинниками, зокрема тим, що ця зона вібрацій лежить на території, яка впродовж століть вважалася межевою в політичному плані, позначилося це і на мовних рисах цього діалектного обширу.

Подільський діалектний обшир сформувався на території Тереховлянської землі, пізніше це була територія Подільського та Брацлавського воєводств [Жилко 1972 :26] із центром у Брацлаві (XVI-XVII ст.). Наддністрянський діалект формувалася на території Львівської області (окрім північної її частини) та західних районів Тернопільської області (по річці Збруч) завдяки діалектотворчим процесам спочатку на території Звенигородської землі, а пізніше Руського воєводства [Жилко 1972:11].

По території виявленої зони пролягала східна межа Галицько-Волинського князівства за часів Романа Мстиславовича і Данила Романовича. Густе пасмо ізоглос діалектних рис різних рівнів по р. Збруч розмежовувало Руське і Подільське воєводства (XV ст.). Поділля було об'єктом зацікавлень і тривалої експансії з боку монголо-татарських завойовників. Крім того, після падіння Галицько-Волинського князівства тут проходила межа Великого Литовського князівства. На цих теренах існувала довготривала – від останньої чверті XVIII ст. до першої світової війни – межа між Австрією, згодом Австро-Угорщиною, та Росією, а після першої світової війни – між Польщею та СРСР (до 1939 р.). Усі ці фактори не могли не вплинути і на характер мовлення діалектоносіїв даної території.

У верхів'ях Бугу пролягав так званий „чорний шлях” – один із шляхів, якими користувалися кримські татари для набігів на Україну. До об'єднання на Поділлі він був розділений на три частини, а після об'єднання проходив на захід до м. Тернополя Землі, які спустошили

татари, тривалий час дозаселювалися, а тому на території західного Поділля можна виявити окремі елементи різних говірок, особливо волинських та наддністрянських [Жилко 1990:26; Жилко 1970; Ткачук 1975:164-165].

Волинські риси на території Поділля зафіксовані на карті ізоглос №398 „Волинські ареали” II тому АУМ (автор Ф.Жилко). Вони простягаються, часто перериваючись, з північного заходу на південний схід до подільського діалектного обширу. Це дає підстави припускати, що саме в такому напрямі відбувалося значне переселення людності із західної Волині на Поділля. Тому на Поділлі є позиційно вираженими типово волинські діалектні риси [Ткачук 1975: 8], зокрема: флексія – *ові* (братові) (карта № 177, автор П. Приступа); лексема [кача^{ни}] „кукурудза” (карта № 327, автор Я. Закревська); лексема [боц’ун] „чорногуз” (карта №339, автор Я.Закревська); відповідники лексеми „мурашки” – [ко^{мах’і}], [комаш^{н’а}] (карта № 340, автор Я. Закревська). Основний напрям дозаселення – діагональний: з Володимир-Волинщини на південний схід через зону вібрацій між р. Серетом та р. Збручем. Сильний вплив цього історичного явища на специфіку говірок Поділля виявляється в тому, що він витворив особливий тип контакту наддністрянських та подільських говірок. Про волинські риси в зоні подільсько-наддністрянського суміжжя згадує О. Горбач, відзначаючи на цій території типово волинські особливості, зокрема, ствердіння [p] у кінці складів, у групах [p’e], [p’o], [p’y], [p’a] – [бура], [бур’а] [Горбач 1969 :177].

Діалектологи та лінгвогеографи по-різному трактували діалектну специфіку говірок між Серетом та Збручем східного і західного периферійного подільського обширу. Наприклад, на „Карті южнорусских нарѣчій и говоров” (1871р.) автор виділяє в межах червоноруського нарѣччя значну територію – подільсько-холмський або власне русинський говір, що охоплює територію по обидва боки Збруча. Західну межу цієї території автор проводить по лінії Заліщики – Чортків – Тернопіль – Золочів (по обидва боки р. Серет (в автора – р. Серед), а східну – через н.п. Нова Душиця – Проскурів – Чорний Острів (в основному – це сучасні межі подільського діалектного обширу) [Михальчук 1877]. На карті українських говорів І. Зілинського межа між наддністрянськими (опільськими) говірками та подільськими проходить уздовж р. Серет [Зілинський 1933]. А вже на карті українських говорів Ф.Жилка східна межа наддністрянських говірок – це густе пасмо ізоглос, які ідуть приблизно по р. Збруч на схід чи на захід від неї – від м. Гусятина

(Тернопільська обл.) [Жилко 1966]. Аналогічною є межа між наддністрянськими та подільськими говірками на вміщеній в третьому томі АУМ карті говорів І. Матвіяса, що її [межу] автор визначає по ріці Збруч [Матвіяс 1990 : 67].

Територію зіткнення наддністрянських та подільських говірок визначали неоднаково, виділяючи зону вібрацій, яка сьогодні пролягає умовно між р. Серетом та Збручем. Саме тому цей, по-різному інтерпретований, діалектний обшир викликає особливе зацікавлення. Для говірок між річками Серетом та Збручем поряд зі спільними рисами характерна ціла низка специфічних, відмінних від наддністрянських ізолекс. Зокрема подільському „*ремінець*” відповідає наддністрянське „*ремінь*” (різні словотвірні структури), под. „*сором*” – наддністр. „*стид*”, под. „*придане*” – наддністр. „*віно*”, под. „*драговина*” – наддністр. „*трясовина*”, под. „*кавалок*” – наддністр. „*кусок*”, под. „*гладуцак*” – наддністр. „*горнец*” [Бичко 1997 : 15].

Постійна і тривала смуга контактів неминує привела до формування низки специфічних рис, ареали яких зображені на картах АУМ. Зона вібрацій, яка знаходиться з боку Наддністрянщини і простягається уздовж р. Збруча з півночі на південь, виявляє особливості на всіх рівнях діалектного мовлення. Паралелізми на картах та в коментарях до II тому АУМ, ремарки „молодше / старше покоління”, „часто вживане / рідко вживане”, „давно вживали / тепер вживають” свідчать про витворення на цій території зони змішаності.

Зона на схід від Збруча з уваги на специфіку радянського прикордоння не дала виразних ознак вібрацій. Тому й кількість типово подільських ареалів, які заходять у зону вібрацій, на карті ізоглос Ф.Жилка №398 незначна. Часто тут відбито паралельне співіснування різних лексичних відповідників, зокрема: ареал лексеми [чорногуз^с] „лелека” (карта № 339, автор Я. Закревська); ареал структури [завод'ат] „про вовків” (карта № 341, автор М. Онишкевич).

Периферія наддністрянського обширу – це межа важливих для цієї території явищ різних структурних зрізів. За свідченнями сучасних лінгвогеографічних досліджень, Наддністрянщина вміщує одне з найбільших на українській території мовотворчих ядер: „активна дія наддністрянського мовотворчого ядра поширюється деякими рисами на схід (майже по р. Збруч)” [Коць-Григорчук 2002 : 223]. Саме тому особливо важливо виявити напрям і силу поштовхів, які воно здійснює.

Карта № 402 „Наддністрянські ареали” (автор Ф. Жилко) та окремі карти фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних рис дають

зможу виявити межі поширення імовірно найдавніших наддністрянських рис (подаємо від максимально віддаленої, а отже, найдавнішої східної межі на території Поділля, – до новіших рис, східна межа яких міститься в зоні вібрацій): ареал лексеми [оди^ена йц'ит'] (карта № 229, автор М. Онишкевич); ареал протези [в] у структурі [во|р'іх] (карта № 125, автор Я. Закревська); ареал звукової будови іменника 'війт' – [в'іт] (карта №101, автор Д.Бандрівський); ареал форми називного відмінка складних числівників 'два з половиною', 'три з половиною' – [п'іўтрет'а], [п'іўчверта] (карта № 228, автор М. Онишкевич); ареал форми давального відм. однини [те|л'ат'у], [те|л'ату] (карта № 187, автор М. Онишкевич); ареал прислівника [краду|їемци] 'крадькома' (карта № 167, автор Л. Григорчук); ареал дієслівних форм [дас''], [йіс''] 'даси', 'їси' (карта № 243, автор Я. Закревська); ареал лексеми [мако|г'ін] (карта № 289, автор П. Приступа); ареал лексеми [стрих] 'горище над хатою' (карта № 279, автор П. Приступа); ареал лексеми [ка|ц'уба] 'кочерга' (карта №282, автор Л. Григорчук); ареал структур із переголосом [саж'е], [саж'і] (карта № 48, автор А. Залеський); ареал тенденції вимови [а^о] перед [ў] – [ла^оўка], [гоўкаїўт], [ўпоў], [доў] (карта № 50, автор А. Залеський). У зоні вібрацій зафіксовано паралельні форми з [а] та [о], що відзначив, описуючи говірки Тереховлянщини, О.Горбач [Горбач:178] – [проў|да], але [лаў|ка], [пи|саў]; наддністрянський ареал з відсутністю повноголосся (карта № 73 "Рефлекси *tolt (золото)", автор Д.Бандрівський). Внаслідок накладання на території говірок південно-західного наріччя ареалів повноголосної структури ¹золото та неповноголосної форми ¹злото на зіткненні їх ареалів виникають хитання, про що свідчать ремарки: "рідко", "рідше" ¹злото – Збараський (Тернопільська обл.), "частіше" – ¹злото – Тереховлянський (Тернопільська обл.), "старше покоління" – ¹злото – Бучацький р-н (Тернопільська обл.) – відображають тенденції, які виникають на зіткненні ареалів різних структур. Можна припустити, що збереженню лексеми з відсутністю повноголосся [¹злото] сприяло тривале функціонування на значній території говірок південно-західного наріччя лексеми ¹злотий із значенням 'монета вартістю 100 грошів'.

Говірки Наддністрянщини характеризує найбільша кількість своєрідних фонетичних діалектних рис, властивих більшості діалектним просторовим конструкціям південно-західного наріччя: тут акумулюються і переголос [ʔa] > [ʔe], і нейтралізація /o/ – /y/, оглушення дзвінких консонантів перед наступними глухими, обниження

наголошених голосних переднього ряду, парокситонічний наголос та ін. Значна їх кількість зумовлена акцентуаційними особливостями говірок Наддністрянщини – збільшенням експіраторної сили наголошеного складу. З уваги на те, що на Поділлі розпочинається рівномірний розподіл наголосової сили [Коць-Григорчук 2002 : 35-50], для території, східною межею якої є наддністрянсько-подільське порубіжжя, характерний поступовий занепад ареалу збільшення експіраторної сили наголошених складів, що зумовлює різні асимілятивні зміни.

Зона між ріками Серетом та Збручем – територія локалізації фонетичних рис, зумовлених акцентуаційними особливостями: асимілятивної зміни [o] перед складом з наголошеними [y], [i], послідовної асиміляції дзвінких приголосних перед глухими. Зона наддністрянсько-подільського суміжжя – територія, на якій завершується послідовне оглушення дзвінких приголосних у кінці слів та на межі морфем перед наступним глухим консонантом.

Локалізація латеральних частин наддністрянських діалектних просторових конструкцій вказує, отже, на поступовий занепад особливостей наддністрянського діалектного обширу. На цій території можна виявити елементи мовної динаміки також у тенденції до розпаду ареалу переголосу [ʼa] в [ʼe] після м'яких приголосних, шиплячих та [й] – *гор|н' етко, ни|д' іл' е, |зроб'іет, бура|ч' енка*. Карти АУМ як синхронний опис явища дають змогу виявити основні тенденції у функціонуванні перезвуку. А. Залеський [Залеський 1973 : 87], автор карт № 41-44, 46-48 про перезвук [a] > [e] після м'яких приголосних у тому числі шиплячих та [й], не лише констатує наявність цієї риси на значній українській території, а й розглядає її з погляду функціонування в співвідношенні статичного та динамічного. Дослідник висунув гіпотезу про поступовий занепад перезвуку – поетапне витіснення структур з переголосом на території подільсько-наддністрянських та волинсько-наддністрянських говірок.

Про тенденцію до занепаду “шляхом початкового паралельного співіснування структур з переголосом та без нього, а пізніше субституції структури діалектної літературною спочатку в тих позиціях, які є найсприятливішими (морфемне зіткнення кореня чи основи з флексією)” свідчать позиційні вияви явища (після передньоязикових, сполук губних з [й], шиплячих, сонорних та [й]) в говірках південно-західного наріччя, а причинами занепаду можна вважати контакти з говірками, де відсутній переголос (більшість волинських та подільських говірок) та вплив

літературної мови [Залеський 1973 : 95, 101]. Позиційні обмеження важливі для розуміння змін у структурі мови, адже вони сигналізують про неповний вияв діалектної риси, поступовий спад тенденції. На позиційних обмеженнях щодо переголосу в західноподільських говірках наголошував П. Ткачук, відзначаючи, що ізгласи перезвуку в наголошеній позиції в кінцевих відкритих складах після шиплячих не сягають далі на схід, тоді як на півночі і на півдні їх ареал більший [Ткачук 1975 : 23].

Південно-західна межа переголосу збігається з межею території сильного „укання”, а його північно-східна межа – м.Ярослав – м.Рава-Руська – на південь від м.Жовкви – на південний схід від м.Червонограда – через м.Золочів – м.Тернопіль – на схід від м.Теребовлі – через р.Збруч – до м.Чернівців пролягає паралельно з межею „укання” зі зсувом у західний бік. Ізгласа переголосу на Тернопільщині фактично збігається з межею польсько-литовського кордону 1569 року, а тому, на думку Ю. Шевельова, переголос як явище мав відбутися ще до цього часу [Шевельов 2002 : 691].

Відзначаючи зв'язок переголосу з „уканням” (в обох випадках йдеться про підвищення артикуляції), Ю. Шевельов вважає, що відсутній переголос у флексіях на схід від Тернополя-Борщева. Це може бути свідченням опору діалектної системи до риси морфологічного рівня. Причиною того, що на схід від р.Збруч переголос [’а] > [’е] після м’яких приголосних, шиплячих та [й] відсутній, може бути також залежність більшості фонетичних процесів (особливо на схід від названої території) після занепаду редукованих від наголосу: більшість фонетичних явищ відбувалася у цьому обширі лише в наголошених складах [Шевельов 2002 : 692-696].

На лексичному рівні існування паралельних форм зумовлює часто розщеплення лексичного значення (діалектне мовлення уникає синонімії, що приводить до диференціації в семантиці мовних одиниць). Зокрема, внаслідок існування різних морфемних структур – *цебер*, *це бер* та *цебри^ек* із загальним значенням ‘дерев’яна посудина з двома вухами, яку використовують для приготування корму домашнім тваринам, миття посуду, прання білизни та інших потреб у господарстві’ в досліджуваній зоні вібрацій виникають семантичні розщеплення в назвах залежно від функціонального призначення реалій: *це бер*, *цебри^ек* – ‘давати їжу корові, свиням, тримати воду’ (населені пункти Городоцького р-ну Хмельницької області); ‘прати білизну’ (Гусятинський, Зборівський р-ни Тернопільської області); ‘товкти картоплю’ (Лановецький район

Тернопільської області); ‘для помий’ (Підволочиський район Тернопільської області).

Іноді нагромадження паралельних найменувань в межах одного населеного пункту свідчить про наявність різних на вигляд реалій або відображає відмінність у функціональному призначенні речі. Співіснування різних лексем на позначення реалії ‘віз’ (за призначенням) (карта № 300, автор М. Онишкевич) – ¹тара, б^ес¹тарка, ва¹саг у населених пунктах Гусятинського р-ну Тернопільської області вказує на те, що лексема ва¹саг звузила значення і називає лише ‘віз для зерна’, тоді як ¹тара – це загальна назва воза.

Однією з істотних рис зони вібрацій на наддністрянсько-подільському діалектному суміжжі є полонізми та слова, запозичені з інших мов, які ввійшли в українську через посередництво польської. Північна частина (до витоків р. Горині) відображає тривалі контакти з польською мовною стихією: на цій території проходила активна колонізація українських земель з боку польського населення, про що свідчить ареал, який можемо виявити на картах II тому АУМ. Передусім це риси фонетичного, морфологічного та лексичного рівнів.

До особливо виразних полонізмів на наддністрянсько-подільському порубіжжі належить закінчення орудного відмінка однини –ом на місці –єю чи –ою іменників та займенників жіночого роду голо вом, до лон’ ом, том, н’ ом, ¹нейом. Ареал цієї риси, який на півдні межує з ареалом флексії –оў, відображено на картах другого тому АУМ (№ 170, 171, 209, 213, автор М. Онишкевич). Ареал флексії –ом охоплює населені пункти Козівського, Підволочиського, Ярмолинецького, Гусятинського, Тербовлянського р-нів Тернопільської області, Хмельницького, Дунаєвицького р-нів Хмельницької області. О. Горбач уважав це закінчення надсянсько-лемківським, перенесеним із закінчень іменників чоловічого та середнього родів [Горбач 1969 :156].

Умовну ізоморфу провів К.Дейна, відзначаючи, що між ареалами закінчення –ою чи –оў перебуває велика група говірок, де формам орудного відмінка однини іменників та займенників жіночого роду властиве закінчення –ом. На

думку дослідників, на формування та існування цього обширу всередині української території певний вплив (окрім польського) могла мати аналогія до закінчень орудного відмінка чоловічого та середнього родів [Дејна 1957 : 95]. На межі названого ареалу К.Дейна виявив контаміновані

сполуки (часто паралельно з основними), утворені внаслідок злиття *-oŭ* та *-om*: *ру|коу^m*, *тоу^m*, *доро|гоу^m*, *б'і|доу^m* // *б'і|доу*, що може бути свідченням формування ознак перехідності. Польський вплив в існуванні флексії *-om* очевидний, проте збереглася вона якраз завдяки уподібненню до закінчень орудного відмінка чоловічого та середнього родів.

Серед фонетичних рис у системі приголосних, що виникли внаслідок польського впливу, О. Горбач та К. Дейна відзначили характерне для частини південно-західного наріччя одзвінчення глухих приголосних перед сонорними [м] та [н] у деяких селах Тербовлянщини – *хт'ілизмо*, *дез'нихтос'* [Дейна 1957 : 98; Горбач 1969 : 181]. На території зони вібрацій можна простежити також за поступовим занепадом асиміляції дзвінких приголосних за глухістю на межі слів та в абсолютному кінці слова – *клад^mка*, *на|зад^m*, *ил'убⁿ*, *молод'іш^{sc}*, . Серед фонетичних рис – збереження носових голосних: [*ма|йонтку*] – род. відм. однини від 'маєток' (с. Гаї за Рудою Зборівського р-ну Тернопільської обл.)

Вивчення зони вібрацій на межі наддністрянських та подільських говірок, яку досліджувано у вертикальному та горизонтальному планах методом накладання ареалів, дозволяє стверджувати, що цей тип зони вібрацій між діалектними просторовими конструкціями відрізняється від більшості зон особливими виявами динаміки діалектного мовлення. На цій території рідко відбувається співдія та взаємовідштовхування рис суміжних говірок – подільських та наддністрянських у зв'язку з односторонньою експансією наддністрянських рис. Територія подільських говірок не змогла витворити значного опору наддністрянським говіркам, хоча і на цьому діалектному обширі засвідчено поодинокі гіперизми та контамінації (К. Дейна). П. Ткачук виявив на території західноподільських говірок (східна межа зони вібрації) фонетичні гіперизми – гіперистичне „окання” – *со|с'іда*, *мо|ка* 'борошно', *бо|рак*, *бора|чи^eнка* (Городоцький та Волочиський р-ни Тернопільської області) [Ткачук 1975 : 22].

На цій діалектній території, на відміну від суміжної з північно-східної сторони, менш виразна є зона перехідності як вияв співдії чи взаємовідштовхування на зіткненні латеральних частин ареалів суміжних діалектних просторових конструкцій. Динаміка діалектного мовлення проявляється тут передусім у силі імпульсів з боку говірок Наддністрянщини з їх діалектним розмаїттям.

Згідно з сучасними лінгвогеографічними дослідженнями, наддністрянські говірки є важливими елементами в сучасному

діалектотворчому процесі, адже „активна дія цього [наддністрянського] мовотворчого ядра поширюється деякими рисами на схід (майже по р. Збруч), на півночі сягає Нововолинська, на заході – схематично визначених меж Наддністрянщини, а на півдні поступово охоплює, зокрема явищами переголосу, північні говірки Бойківщини” [Коць-Григорчук 2002 : 223]. Окрім того, як зазначив Ф. Жилко „мовна комунікація в межах Галицько-Волинського князівства сприяла поширенню наддністрянських ареальних елементів на територію сусідніх ареальних утворень” [Жилко 1990 : 24]. Специфіка сили імпульсів з боку Наддністрянщини дозволяє простежити історичний процес формування та занепаду окремих діалектних рис, властивих наддністрянським говіркам (часто й іншим діалектним одиницям південно-західного наріччя).

Латеральні частини суцільних ареалів, острівні, маргінальні та мозаїчні ареали, співіснування різних морфологічних форм, семантичне розщеплення словотвірних та лексичних одиниць засвідчують існування на території між річками Серетом та Збручем в основному зони змішаності, своєрідної щодо розташування і конфігурації латеральних частин периферійних ареалів суміжних просторових діалектних конструкцій.

1. Атлас української мови: В 3 т. К.: Наук. думка, 2001. Т.3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. 856 с.
2. Бичко З. Діалектна лексика Опілля. Львів: Фенікс, 1997. 137 с.
3. Бородин М. А. Пространство, территория, зона и ареал как лингвогеографические и ареалогические термины // Вопросы языкознания. 2002. №2. С. 135-141.
4. Горбач О. Говірки Теребовлянщини // Наукові Записки Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. Мюнхен, 1969. Т.19. С. 147-183.
5. Гриценко П. Ю. Мікроконтинуум як предмет ареалогії // Лінгвогеографія Черкащини: Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції. Умань, 25-26 травня 2000 р. К.: Знання, 2000. С. 3-7.
6. Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С.18-27.
7. Жилко Ф. Т. Ареальные единицы украинского языка // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. М.: Наука, 1970. С.5-16.
8. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Радянська школа, 1966. 306 с.
9. Жилко Ф. Т. Походження південно-західних діалектів української мови. (У світлі даних лінгвістичної географії) // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. К.: Наук. думка, 1972. С. 3-14.
10. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. К.: Наук. думка, 1973. 156 с.
11. Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями // Праці Українського Наукового Інституту. Серія Філологічна. Варшава, 1933. Кн. 3., Т. XIV. 20 с.

12. *Коць-Григорчук Л.* Діалектні проблеми Бойківщини // Український діалектологічний збірник. К.: Довіра, 1993. Кн. 3. С.119-131.
13. *Коць-Григорчук Л. М.* Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору / Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція. Нью-Йорк Львів: Вид-во НТШ, 2002. 267 с.
14. *Матвіяс І. Г.* Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
15. *Михальчук К. П.* Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край / Под. ред. П. Чубинского. СПб, 1877. Т.VII. Вып. 2.
16. *Назарова Т. В.* Інтерферентні ареали як об'єкт історичної діалектології (волинсько-поліські *tot⁽ⁱ⁾, *tet) // Праці XII Діалектологічної наради. К.: Наук. думка, 1970. С.15-28.
17. *Ткачук П. Є.* Фонетична система західноподільських говірок української мови (вокалізм і консонантизм). Дисертація ... канд. філолог. наук. К., 1975. 190 с.
18. Українська лінгвогеографія. Програма спецкурсу для студентів, магістрантів і спеціалістів українського відділення філологічного факультету / Укл. Л.М. Григорчук. Львів: Вид. центр. ЛНУ, 2003. 16 с.
19. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
20. *Дејна К.* Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław: Zakład Narod. in. Ossolińskich, Wyd-wo PAW, 1957. 164 s.

VIBRATIONS ZONE ON THE NADDNISTRYANSHCHYNA AND PODILLA INTERDIALECTAL TERRITORIES

Oksana Kostiv

*Ivan Franko National University of Lviv
The Ukrainian-language department,
1/234, Universytets'ka Str., 79602, Lviv, Ukraine,
phone: (00380 322) 96 47 17*

A specific vibrations zone found in the territory between the Seret and Zbruch rivers has been regarded in the work. Materials under study have allowed revealing in the zone formation i.e. hyperreaction on phonetic opposition neutralization /o/ ~ /y/: *co|c'ida*, *бoрa|чe|нка*, contaminated combination formed as a result of flexions merging of the nouns the instrumental case singular and feminine pronouns ending in *-oŷ* and *-om*: *py|koŷ^m*, *moŷ^m*, *доpo|zoŷ^m*, *б'и|доŷ^m*. Investigated materials enable to state gradual formation of both mixture and transition in vibrations zone on the territory between the Seret and the Zbruch.

Key words: dialect, area, dialectal space construction, isogloss, mixed dialects, transitive dialects, vibrations zone.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2004

Прийнята до друку 1.06.2004